

РЕГІОНАЛЬНА ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА: ЗАВДАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В ЇЇ ВИВЧЕННІ

Актуальність и новизна теми: В останнє десятиліття демографічні процеси, які відбуваються в нашій країні, мають чітко виражений негативний характер. Низька народжуваність у сполученні з високою смертністю привели до явищ депопуляції, що виражається у природному зменшенні населення в переважній більшості обласних регіонів в Україні в цілому.

Мета і задачі дослідження: Визначити місце і роль економічної і соціальної географії в вивченні регіональної демографічної політики.

Основний зміст роботи: Фундаментальна причина зниження народжуваності в Україні - завершення до кінця ХХ сторіччя демографічного переходу. На відміну від більшості країн, в Україні перехід від багатодітної родини до малодітної відбувався в порівняно короткий час, насичений екстремальними подіями - перша світова й громадянська війни; колективізація й бурхливий ріст індустрії й великих міст, в поєднанні з ростом зайнятості жінок; репресії кінця тридцятих років; Велика Вітчизняна війна; і, нарешті, реформи дев'яностих. Крім величезних людських втрат Україна перетерпіла радикальні зміни у статтєво-віковій та сімейній структурах населення, репродуктивному поведженні післявоєнних поколінь[2].

Інша причина - заходи щодо стимулювання народжуваності в 1980-і рр., які сприяли погашенню демографічної хвилі, тієї западини, що утворилася в роки війни, а, з іншого боку, привели до виникнення в мирний час нової хвилі, гребінь якої приходився на 1983-1987 рр. Всі ці явища сконцентрувалися в короткому проміжку часу. У результаті жінки, що виконали свої репродуктивні функції, в 1990-х рр. перетворилися у своєрідній "репродуктивний баласт". Отримане збільшення дітей, народжених в 1980-і рр. до кінця 1990-х виявилось недостатнім для

покращення ситуації.

Третя причина полягає в характері соціально-економічної трансформації, падінні рівня добробуту населення, з одного боку, і зростання потреб в більш високому стандарті життя, особливо у молоді, з іншого. В результаті, значна частина молодих чоловіків і жінок утримуються від репродуктивної діяльності (трудові мігранти й ін.), прагнучи створити для себе матеріальний комфорт або просто вижити в ринкових умовах. У першій половині 1990-х рр. основна їх частина доводилася на вік від 20 до 40 років. Спроба заробити "гарні" гроші розтягується на багато років, що не сприяє реалізації репродуктивних планів. Сюди ж відноситься й виїзд молодих жінок на заробітки за кордон.

Четверта причина, а вона поступово набирає силу - відбувається, в істотній мері під впливом ЗМІ, зміна репродуктивних установок, впровадження у свідомість молоді західних стандартів сімейного, репродуктивного поведіння. В 1990-і рр. зросла частка не зареєстрованих, так званих цивільних шлюбів, позашлюбних народжень.

Разом з тим, нинішня українська молодь більш серйозно ставиться до створення родини й народження дітей. Спочатку - рішення матеріальних завдань (придбання житла, його благоустрій, купівля автомашини, одержання освіти й професії,) а вже потім розширення сім'ї[4].

Констатація причин погіршення демографічної ситуації - це лише одне з питань. Інше, що логічно впливає за ним - оцінка того, до чого може привести подібний демографічний розвиток, якщо суспільство не усвідомить значення даної ситуації.

Світова історія знає багато прикладів, коли численні для свого часу й, здавалося б, непереможні народи безвісти зникали. Найдавнішу могутню державу асирійців у Передній Азії в VII в. до н.е. було захоплено іншими народами, частина її жителів винищена, а інша, змішавшись із завойовниками, зникла разом зі своєю державою[1].

Історія показує, що в минулому зникнення народів було пов'язане з

їхнім завоюванням і винищуванням, асиміляцією серед переможців або просто вигнанням з місць історичного перебування. У третьому тисячолітті Україна створює історичний прецедент, коли народ у мирний час, без зовнішнього впливу може зникнути тільки тому, що відтворення населення "звужилося" до рівня, що не гарантує його виживання. Щоб цього не відбулося, Україна повинна мобілізувати всі можливі джерела й фактори стабілізації чисельності населення[2].

Основою для здійснення зваженої державної політики в області народонаселення є законодавство України, що передбачає гарантію й захист більшості міжнародно визнаних прав людини. Ратифіковані Україною міжнародні договори, які проголошують загальнолюдські

цінності, насамперед, знайшли своє втілення в Конституції України, прийнятої в 1996 році[5]. Так, відповідно до Конституції України, людина, його життя й здоров'я, честь і достоїнство є вищою соціальною цінністю (ст.3). Кожна людина має невід'ємне право на життя й право на захист життя й здоров'я (ст.27). Кожна людина має право на волю й особисту недоторканність (ст.29). Кожний має право на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування (ст.49). Родина, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою (ст.51). Основним законом держави також проголошена рівність конституційних прав і свобод для всіх громадян. Заборонено будь-які привілеї або обмеження за ознаками раси, статі, етнічного або соціального походження, політичних, релігійних і інших переконань і т.д. (ст.24).

Зазначені положення Конституції України знаходять свою подальшу конкретизацію також у цілому ряді законів України: в

«Основах законодавства України про охорону здоров'я», «Про сприяння соціальному становленню й розвитку молоді», «Про державну допомогу родинам з дітьми», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»,

«Про попередження захворювання СНІД і соціальному захисту населення», «Про охорону праці» і багатьох інших.

З метою законодавчого регулювання окремих соціальних аспектів, наприклад, охорони здоров'я населення України, передбачена широка програма робіт з удосконалювання чинного законодавства, яка охоплює підготовку таких законопроектів, як:

«Про первинну медико-санітарну допомогу», «Про захист прав пацієнта», «Про соціальне медичне страхування», «Про боротьбу з інфекційними хворобами» і т.д.

Інтегральним показником суспільного розвитку країни, відображенням її соціально-економічного й морального стану, є демографічна ситуація, що, на жаль, останнім часом погіршується. Характерними для неї є, поряд з позитивними явищами, такі негативні процеси, як: скорочення чисельності населення країни, падіння рівня народжуваності, високий рівень смертності, особливо в працездатному віці, погіршення стану здоров'я дорослих і дітей, скорочення очікуваної тривалості життя населення й поступове його старіння.

Важливим критерієм оцінки здоров'я є показник захворюваності дітей і підлітків. Проведені дослідження свідчать про стійке погіршення їх фізичного, психічного й інтелектуального здоров'я, що ставить під загрозу здоров'я нації[5]. З огляду на важливість створення дітям кращих умов життя для їхнього гармонійного розвитку, Україна в 1991 році приєдналася до «Конвенції ООН про права дитини». За роки існування України як самостійної держави було прийнято ряд законодавчих актів і програм, що стосується охорони материнства й дитинства, зокрема, «Державна програма промислового виробництва продуктів дитячого харчування», Національна програма «Діти України». Ці заходи мають виняткове значення у зв'язку з надзвичайно складним становищем, катастрофічним зниженням рівня життя населення, від яких найбільше страждають діти.

Труднощі в реалізації проблем соціально-економічного характеру

- основна причина, яка продовжує негативно впливати на демографічну ситуацію в країні.

Найти логічне пояснення и обґрунтування даної ситуації може й повинна дати соціально-економічна географія шляхом широкомасштабного дослідження особливостей соціально- демографічних процесів, розробки й реалізації демографічної політики.

Однак, основна маса робіт з зазначеної тематики присвячена Україні в цілому, а кожний регіон країни має природну специфіку, свої територіальні особливості. В них складаються своєрідні історичні, економічні й соціальні умови, що визначають особливості їхнього демографічного розвитку. Отже, виникає об'єктивна необхідність у проведенні певної регіональної (у тому числі й геодемографічної) політики на місцях.

Регіональна політика являє собою систему принципів і методів керування функціонуванням і розвитком регіонів країни й міжрегіональних зв'язків, тобто політику, яка проводиться на рівні регіонів, в інтересах регіонів, і, в основному, за рахунок самих регіонів. Зміна орієнтації в соціально-економічному розвитку країни змінила зміст регіональної політики. На перший план виступають завдання державного будівництва й забезпечення соціального захисту населення регіону. Державні й місцеві органи влади мають потребу в комплексних географічних розробках, які дозволять в значній мірі використовувати ресурси території й можливості географічного поділу праці, що забезпечить розвиток господарства й часткове рішення соціальних проблем, але це реально здійснити сьогодні лише на національно-територіальному рівні.

Регіональні наслідки особливостей соціально-демографічних процесів, розробка й реалізація заходів демографічної політики окремих регіонів країни повинні зайняти важливе місце в загальній теорії соціально-економічної географії в цілому, і окремих її галузей. Регіональний аспект геодемографічних досліджень зобов'язаний давати не тільки наукову, але й інформаційну базу для розробки практичних рекомендацій і здійснення

демографічної політики як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Все це ставить перед економічною і соціальною географією великі завдання по поглибленому дослідженню всього комплексу регіональних соціально-демографічних проблем у їх економічній і соціальній обумовленості. Багаторівневий географічний аналіз і засновані на ньому засади всебічного регулювання геодемографічних процесів будуть сприяти рішенню більшості актуальних проблем регіонального розвитку.

Незважаючи на значущість регіональної демографічної політики, її важливість на сьогоднішній день недостатньо усвідомлена. Формування і реалізація регіональної (поряд із загальнодержавною) демографічної політики необхідна як через наявність істотних соціально-економічних розходжень між регіонами, так і через збереження значних розходжень у показниках і тенденціях соціально- демографічного розвитку. Поряд з існуванням традиційних демографічних проблем (темпи природного відтворення, тривалість життя населення й ін.) з'являються все нові й нові (проблеми зайнятості й перепідготовки кадрів, загострення міжнаціональних і міжетнічних конфліктів, проблема еміграції й т.д.).

В умовах сучасних реформ регіональна демографічна політика повинна знаходити нові можливості, засади й форми. Так, істотно зростає роль національного фактора у формуванні демографічної політики (в окремих випадках вже може йти мова не про регіональну, а про національну демографічну політику). Питання формування регіональної демографічної політики повинні розглядатися в тісному зв'язку із проблемами комплексного соціально-економічного районування різних територіальних рівнів (економічне мікрорайонування, виділення внутріобласних районів і т.д.)

Проведення ефективної демографічної політики без обліку регіональних демографічних особливостей практично неможливо. Інструментом сприятливого комплексного рішення завдань регіонального розвитку можуть бути регіональні програми відтворення населення. Ці програми повинні бути складовою частиною комплексного плану соціально-

економічного розвитку території й фінансуватися за рахунок місцевих джерел. При відсутності матеріальних можливостей, на нашу думку, для проведення демографічної політики її окремі напрямки можна реалізовувати в рамках програм по соціальній підтримці найбільш уразливих категорій населення, а так само виходити із пріоритетності заходів щодо стабілізації демографічної ситуації для тих районів і міських поселень, де вона найбільш незадовільна.

Розробка демографічної політики в кожному регіоні повинна відповідати стратегічним цілям регіонального розвитку. При її проведенні варто враховувати безліч елементів, які не враховано загальнодержавною демографічною політикою, а іноді попросту нею ігноруються.

Дослідження соціально-демографічних процесів в окремих обласних регіонах повинне тісніше пов'язуватися із завданнями регіональної політики, у тому числі й демографічної. Перевага регіональних соціально-демографічних досліджень у тім, що вони доповнюють загальнодержавну демографічну політику з урахуванням специфіки демографічної ситуації в різних областях країни. У зв'язку із цим є очевидним, що зміст регіональної демографічної політики й способи її здійснення необхідно чітко диференціювати в територіальному плані, одночасно не порушуючи при цьому основних принципів загальнодержавної політики.

Отже, регіональну демографічну політику можна розуміти як системну діяльність місцевих органів влади в сфері розвитку населення, спрямовану на узгодження з однієї сторони інтересів країни й регіону, з іншої сторони стратегічних цілей розвитку населення й поточних питань соціально-економічного розвитку. Стосовно до нових умов реорганізації народного господарства, формування основ ринкового економічного механізму необхідно переосмислити систему принципів, зміст цілей і завдань розробки й реалізації демографічної політики будь-якого територіального рівня. Процес створення нових підходів до цього питання потребує перегляду методики й методології вивчення проблем демографічної політики, вибору її

нових пріоритетів.

Висновок: Очевидно, що в складній системі соціально- економічної географії істотно зросте значення комплексних географічних досліджень. Це об'єктивно пов'язане із сучасною соціально-політичною ситуацією й необхідністю рішення практичних проблем керування процесами природного відтворення населення.

Список літератури:

1. Кваша А.Я. Депопуляция и демографические волны // Вестник статистики. –Вып.11 – М.: 1992.- с.18-24.
2. Прибиткова І.М. Основи демографії. – К.:АртЕк, 1995. – 256 С.
3. 3. Топчієв О.Г., Куделіна С.Б., Полоса О.І., Смольський В.Л. Геодемографічні процеси та регіональна соціально-демографічна політика. //Тези доп.наук.конф. —Сучасні проблеми географії населення в Україні| Луцьк, 1993. – С.121-124.
4. 4. Яворська В.В. Геодемографічний процес в соціально-економіко- географічних дослідженнях: концептуальний погляд (на прикладі УП). //Географія і сучасність. Збірник наукових праць. НПУ ім. М.П.Драгоманова. Вип. 2. – 1999. – С 13-17.
5. 5. <http://www.rada.gov.ua> Конституція України